

PODOBY CHUDOBY VO VIDIECKOM PROSTREDÍ JUŽNÉHO SLOVENSKA

OLGA DANGLOVÁ

Oľga Danglová, CSc., Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 81364 Bratislava, Slovakia

A study by means of empirical research at farms in the surroundings of the villages of Topoľníky and Okoč in the district of Dunajská Streda traces the phenomenon of poverty in the closer scale of the micro-environment of the present day Slovak countryside. It endeavours to diagnose poverty in everyday life, as manifested in material and social deprivation. It uses the classic ethnological method used in research on small communities, that is the collection of interviews and biographies of individuals and families.

Kľúčové slová: sociálna transformácia, chudoba, materiálna deprivácia, sociálna deprivácia, hodnotová diferenciácia

Key words: social transformation, poverty, material deprivation, social deprivation, value differentiation

Chudoba nie je „málo majetku“, nie je to vzťah medzi ašpiráciami a dostupnými prostriedkami. Je to predovšetkým vzťah medzi ľuďmi.“
(Sahlins)

Zásadná socioekonomická transformácia, ktorou prechádza celá stredná a východná Európa a v jej rámci i slovenská spoločnosť, prináša so sebou legalizáciu bohatstva a chudoby, na rozdiel od egalitarizmu starého režimu, ktorý zrušil bohatstvo a chudobu ako sociálny status. Súkromné vlastníctvo je opäť garantované ústavou, snaha zbohatnúť je legalizovaná a v politických koncepciách je výzva k obohacovaniu naliehavým posolstvom nových pomerov. Príznačným symptómom je však i legitimizácia chudoby. Chudoba sa stáva sociálne aktuálnou. Oprávnenosť byť bohatým a dávať to najavo patrí k výrazným črtám súčasnej spoločnosti.¹ V tlači sa pravidelne, ako predpovede o počasí, objavujú čísla štatisticky zachycujúce počty ľudí žijúcich pod hranicou životného minima. Chudoba sa stala fatálnym faktom nášho každodenného života.²

Postupne sa začínajú odкрývať rôzne odtiene chudoby, tak ako na ne upozornil de Swaan, odvolávajú sa v eticky pejoratívnych označeniach na jazyk 16. a 17. storočia. Od *povres honteux* – pasívnych, slušných a rozpačitých sociálne odkázaných, ktorí skrývajú svoju biedu a nič nežiadajú, cez aktívnejších chudobných, ktorí chodia po žobraní a upozorňujú

na svoju mizériu, často ju ostentatívne zdôrazňujú, alebo v ďalšom stupni žobrákov vymáhajúcich si almužnu vyhrážaním a vydieraním až po *coquins vagabonds*, ktorí už nepoužívajú plané vyhrážky, ale skutočne kradnú a ničia.³ O posledných sa hovorí v súčasných moderných štátoch sociálneho blahobytu i ako o underclass – deklasovaných. Rozličnosti medzi chudobnými a chudobnými sú výrazné.

J. Szalai pripomína, že pozorovatelia zo západnej Európy na otázku: „Prečo sú chudobní chudobní v postsocialistických krajinách?“ často dostanú odpoveď: „Chudoba je nevyhnutný následok prechodu od socializmu k trhovej ekonomike, ktorej rast je spojený s ekonomickými ťažkosťami.“⁴ Je to odpoveď pravdivá, ale príliš lakonická a jednoznačná. Nevystihuje podstatu otázky chudoby, alebo ju vysvetľuje čiste technicky: Cena ekonomického rastu a sociálneho pokroku väčšiny je platená razantným vylúčením určitej minoritnej časti spoločnosti.

Nezodpovedaným zostáva, či je chudoba predovšetkým záležitosťou individua. Prameni z neprispôsobivosti, z neschopnosti vysporiadať sa s aktuálnymi požiadavkami spoločnosti, nechoty pracovať, malej iniciatívy, flexibility, tlmiacej schopnosť meniť roly, či chápať sám seba ako jedinca majúceho možnosť meniť roly. Alebo je to sociálne založený problém, vyvolaný vonkajšími okolnosťami – chybami ekonomického a sociálneho systému, spoločenských štruktúr, diskrimináciou, predsudkami. Alebo je prelínaním externých príčin a individuálnych dispozícií, alebo lepšie povedané nedispozícií, ktoré sú viac aktualizované v situáciách, keď spoločnosť prechádza prudkou vývinovou zmenou, vyžadujúcou zorientovanosť, správnu reakciu jednotlivca.

Podľa českých sociológov, ktorých názory sumarizuje I. Mareš a I. Možný, je pre priaznivcov krajnej pravej charakteristické obviňovanie chudobných (málo sa snažia, majú nízku morálku), priaznivci stredy zdôrazňujú skôr úlohu subjektívnych faktorov vymykajúcich sa vôli jednotlivca (nedostatok schopností či talentu) a univerzálnych vonkajších faktorov (nedostatok rovnakých šancí, diskriminácia, predsudky), umiernení, ľavicovo orientovaní inklinujú k fatalistickému chápaniu chudoby (smola, nedostatok šťastia) a krajná ľavica chápe chudobu ako dôsledok zlého systému.⁵

Zaujímavé sú i rozdielnosti v postojoch českej a slovenskej populácie. Zatiaľ čo v Čechách viac dominuje názor, že chudoba je záležitosťou jednotlivca, jeho osobných vlastností, teda prevažuje tendencia „blaming the poor“ – chudobný si je sám vinný za svoje postavenie, na Slovensku až dvojnásobok opýtaných považuje chudobu za dôsledok sociálnej nespravodlivosti.⁶

Otvorená je tiež otázka, do akej miery je súčasná chudoba chudobou zdedenou, prenášajúcou sa z generácie na generáciu spôsobom života, keď sa deti narodené v chudobe učia žiť v špecificky limitovaných životných podmienkach, v istom kontexte hodnôt a postojov, odvíjajúcich sa od týchto podmienok. Chudoba, chudobní takto formujú vlastnú kultúru, ktorej podstatou je vývin adaptačných mechanizmov a stratégií vyrovnávania sa so širším rámcom komplexnej spoločnosti.⁷

Je možné v našich podmienkach uvažovať o zdedenej kultúre chudoby, nadväzujúcej smerom do minulosti na životný štýl istých sociálnych skupín v predvojnovom období, či v neskoršom období socializmu. Navyše inak sa formujúcej v urbánných podmienkach, kde je chudoba viditeľnejšia, než v podmienkach rurálnych, kde bola a je viac skrytá, viazaná často na odľahlejšie, riedko osídlené územia so zlou infraštruktúrou a nedostatočnými komunikáciami.

Postoj k chudobe v rurálnom prostredí medzivojnového obdobia

Skúsme sa sústrediť na rurálne prostredie, na štruktúru sociálnej stratifikácie tohto prostredia v medzivojnovom období. Len tenkú vrstvu pozostávajúcu z veľkostatkárov a zámožných gazdov tvorila vidiecka buržoázia, orientujúca svoju poľnohospodársku produk-

ciu prevažne na vonkajší trh. Najsilnejšia bola vrstva stredných a malých roľníkov, ktorých rodinná ekonomika bola orientovaná na samozásobiteľstvo, uspokojovanie potrieb rodiny, len čiastočnú produkciu pre trh a vrstva malých vlastníkov pôdy, resp. vlastníkov pôdy v poľnohospodársky nevýnosných oblastiach, kde produkcia ani pri maximálnom pracovnom vypätí nestačila pokryť životné potreby. Tí potom riešili situáciu doplnkovými zamestnaniami, sezónarstvom, domácou výrobou, alebo hľadaním práce mimo domáceho vidieckeho prostredia, najčastejšie ako podomoví obchodníci alebo námezdní robotníci – kovorolníci, ktorí tvorili prechod od roľníkov k proletariátu. Poslednou vrstvou bol proletariát, poľnohospodárski robotníci pracujúci za mzdu. Nevlastnili nijakú pôdu, ani výrobné prostriedky. Od industriálneho proletariátu sa líšili len technickým vzťahom k produkcii a špecifickými črtami sociokultúrnej diferenciácie.⁸

Práve vrstva poľnohospodárskeho proletariátu patrila k najchudobnejšej, mala blízko k chudobe z hľadiska materiálnej i sociálnej deprivácie. Vo vidieckom prostredí na Slovensku, i keď chudoba nemala také úctyhodné postavenie ako v stredovekej kultúre, kde vychádzajúc z ranokresťanských predstáv a novozákonných interpretácií predstavovala cnosť, bohobojnosť, bola akceptovateľná a neodsudzovala sa. Svedčí o tom i príslovie „Chudoba cti netratí“. Napokon i vo folklórnych textoch je charakteristika chudobného pozitívna – je skromný, pracovitý, pekný, chudobná dievka má lepší predpoklad na vydaj ako bohatá, chudobný pocestný stelesňuje božstvo putujúce po svete.⁹ Samozrejmosť chudoby súvisela i s povahou roľníckej práce. I dobré gazdovské rodiny mohli rýchlo schudobnieť v dôsledku neúrody, sucha, úhynu dobytky, náhlych pohrôm, ale tiež vinou zlého hospodárenia alebo alkoholizmu. Príčinou schudobnenia bol i spôsob dedenia, pri ktorom sa podľa uhorského dedičského práva majetok rozdroboval a prelieval z jednej rodiny do druhej.¹⁰ V mikrosвете dedinskej society, najmä v regiónoch, kde sa v sociálnej štruktúre kladol dôraz na egalitarizmus, uplatňovala sa spolupatričnosť a kooperácia, zároveň sa utváralo tkanivo ochrannej sociálnej siete na lokálnej báze. Bezzemkovia chodili vypomáhať zámožnejším pri žatve a mlatbe za naturálie, obec sa starala o bezdomovcov, chorých a prestárlych. Vyvinul sa mechanizmus, podľa ktorého tí, ktorí boli na tom materiálne lepšie, mali pomáhať materiálne slabším. Tým sa istým spôsobom tlmili trenice a závisť. Pozícia chudoby v rurálnom prostredí bola určite väčšia ako v prostredí urbánnom. Diferencovanosť spočívala v rozdielnych vzťahoch urbánnej a rurálnej society k chudobe, zrejme i v inom spôsobe vnímania vlastnej situácie samotnými chudobnými.

Tabuizovanie chudoby za socializmu

J. Szalai pri charakteristike maďarského roľníckeho prostredia medzivojnového obdobia, a platí to rovnako i pre prostredie slovenské, zdôrazňuje jeho uzavretosť, vymedzenú stále ešte hranicami feudálnej sociálnej štruktúry reprodukovanej z generácie na generáciu cez tradičné životné formy, presahujúce do každodenného života a každodenných potrieb od bývania až po organizáciu rodinných vzťahov, determinovaných priamou závislosťou od patriarchálnej podriadenosti kostolu a svetskej moci. Podotýka, že formy patriarchálnych vzťahov boli neskôr v povojnovom období transformované do sociálnej hierarchizácie, strannického vedenia, organizácií kampaňovitého typu spoločnosti, vychádzajúcej vlastne z modelu nevoľníctva. Paternalizmus štátu a nástroje sociálnej kontroly sa takto uplatňovali hľadsie.¹¹ Patriarchálne metódy štátu sa viedli po línii budovania sociálnych istôt pre všetkých, nediferencovanej výchovy, zdravotných služieb, podpôr bývania pre robotníkov, závodného stravovania, systému inštitúcií starostlivosti o deti. Všetko to bolo stavané na tradicionalizme, nie na modernom občianskom princípe. V socioekonomických väzbách na feudálny spôsob sa utvrdzovali a oživovali tradične ladené štruktúry, organizované na báze siete in-

štitúcií vzájomnej príbuzenskej, susedskej výpomoci, prostredníctvom výmien darov a služieb. Paradoxné je, že sa konštituovali v kontextoch modernej výroby, komunikácie a vzdelanosti. Takto fungujúci systém vytváral onen „divný amalgám tradicionality a modernity“, o ktorom hovorí I. Možný.¹²

Modernizačné kontexty vytvorili predpoklady i pre zlepšenie životných podmienok a pokrok najchudobnejšej agrárnej vrstvy, cez voľnejšie spojenie s mestom, priemyselnými centrami. Status pracovníkov za mzdu znamenal vymanenie sa z patriarchálnej závislosti od inštitucionálneho systému dediny, tradičných pút a zväzkov so zemou, viac k neosobným podmienkam existencie, smerom k väčšej mobilite.¹³ Životná úroveň vrstiev poľnohospodárskych námezdných robotníkov, predtým neustále ohrozovaných pauperizáciou, všeobecne zaznamenala vzostup i vďaka tomu, že štát štedro rozdával.

Samozrejme, že i v spoločnosti reálneho socializmu chudobní existovali. Tí, ktorí boli ekonomicky či politicky vytlačení na okraj spoločnosti, netvorili však početnú skupinu. Možno to považovať za sociálny úspech bývalého režimu v Československu. Pre režim, ktorý hlásal sociálne blaho a sociálne istoty pre všetkých, nebolo prípustné ani viditeľné bohatstvo, ani viditeľná chudoba. Jestvujúcu chudobu bolo treba zneviditeľniť. Zakazovalo sa žobrať pri kostoloch a na verejných priestranstvách. Žobranie i charita sa kriminalizovali.

Pri potieraní chudoby mala značný význam i nivelizácia príjmov – ak sa chudoba vníma ako technická záležitosť distribúcie a chápe sa vo vyjadrení výšky príjmov. Za takýchto podmienok bol výskyt chudobných zanedbateľný. Falošná rovnoprávnosť bola charakteristickou črtou, základnou tendenciou systému. Čo sa týka rurálneho prostredia, materiálny blahobyt vidiečanov spätých so socialistickým agrokomplexom, najmä rodín, rodinných klanov a skupín, ktoré dokázali z tejto spätosti profitovať, bol často vyšší ako u iných vysokokvalifikovaných sociálnych skupín. Jeho maximalizácia sa dosahovala i cestami archaickej ekonomiky, zlučovaním mimofinančných zdrojov plynúcich zo vzájomnej príbuzenskej a susedskej výpomoci, so zdrojmi získanými rôznymi mimozamestnaneckými aktivitami. Nezodpovedal však skutočnej pracovnej produktivite.¹⁴

Štát vyvíjal úsilie na to, aby nepripustil konštituovanie *coquins vagabonds*, alebo *underclass* – kultúrne a ekonomicky deklasovanej vrstvy, ktorej chýbala stabilná väzba na výrobný proces, teda na legitímne zamestnanie pre zárobok.¹⁵ Keďže ústava garantovala právo na prácu, fluktuanti, absentéri, alkoholicy s voľným vzťahom k legitímnemu zamestnaniu a univerzálnej pracovnej povinnosti boli posudzovaní ako devianti. Treba pripustiť, že štát vyvíjal značné úsilie potlačiť *underclass*. Jeho metódy boli však často kontraproduktívne. Byť príslušníkom *underclass* neznamenal v každom prípade rovnítko s byť chudobným. Príslušníci tejto skupiny nachádzali na neformálnom trhu práce, v prechodných zamestnaniach a skrátenejších úväzkoch často lepšie platené miesta ako poskytoval legálny trh práce. Istá vrstva deklasovaných vzala svoj osud aktívne do rúk až natoľko, že sa zapojila do pokútnych obchodov (veksláci, obchodníci s ojazdenými autami, pasáci), z ktorých naakumulovala značný kapitál, umožňujúci po roku 1989 zvýhodnenú pozíciu v počiatočných integrovaniach sa do formujúcich sa trhových mechanizmov.¹⁶

Tabuizácia chudoby a jej malá viditeľnosť boli príčinou, že empirický výskum, rovnako etnologický ako sociologický, si chudobu málo všímal. Sociologický výskum ju síce čiastočne sledoval cez „analýzu obyvateľstva s obmedzenou možnosťou spotreby“, pričom sa brala do úvahy výška príjmov na hlavu. Chudoba v širšom slova zmysle, ktorá znamená viac než život z redukovaných ekonomických zdrojov a jestvuje i v úzkom spojení s depriváciou v rámci sociokultúrneho kontextu, ostala však na okraji pozornosti. I tak však možno zo sociologických výskumov životného minima v bývalej ČSFR vyčítať zhruba tie-

to hlavné ukazovatele: Približne polovica chudobných žila v robotníckych domácnostiach, druhou najsilnejšou skupinou boli dôchodcovia, najmenší podiel chudobných tvorili družstevní roľníci.¹⁷ Pod hladinou sociálneho minima ostali i viaceré rodiny s žiteľom alebo žiteľmi s nízkymi pracovnými príjmami. Takže najrozšírenejší typ chudoby mal povahu prechodného štádia, viažuceho sa so zakladaním rodinného cyklu a koncom životnej dráhy. Slabinou štatistík bolo, že nezachytávali príjmy zo sekundárnej ekonomiky, neformálnej ekonomiky prameniacej z výmen darov a služieb, ktorá fungovala najmä vo vidieckom prostredí, kde sa náklady na potraviny značne redukovali samozásobiteľstvom, záhumienkovým hospodárením, výdavky za určité práce, napr. pri výstavbe domu, znižovali výdatným príspevím rodinnej a susedskej výpomoci.

Formovanie chudoby na vidieku po roku 1989

S kolapsom socializmu, keď sa uvoľnila ochranná obruč štátu a socialistických organizácií, sa v pozícii chudoby ocitli často práve tí, ktorí boli od štátu najviac závislí, najviac spoliehali na štátnu byrokráciu, socialistickú distribúciu, sociálne istoty, systém inštitucionalizovanej starostlivosti o deti, závodné stravovanie, výhodné možnosti ubytovania pre robotníkov, zdravotnú službu, masovú výchovu. Sú to najmä tí, ktorí nemali dostatočne istú vyhranenú ekonomickú pozíciu, vybudovanú sieť kontaktov už v predchádzajúcom režime, umožňujúcu nájsť si cestu k prípadnej ekonomickej nezávislosti či efektívnemu hľadaniu alternatív. – Sezónni robotníci v socialistickom priemysle, nekvalifikovaní robotníci, ktorí zamestnanie v priemysle prerušovali v nádeji získať väčší zárobok v prácach v poľnohospodárstve, Rómovia s návykmi ľahko prežiť bez práce s použitím podvodov alebo menších priestupkov. Tí patrili k vrstve najviac zachytenej v pasci socializmu, zároveň to boli tí, ktorí sú dnes najviac vytláčani z oficiálneho trhu práce, prechádzajú z jednej nejistej a slaboplatenej práce do druhej. K nim sa pridružuje i určitá časť vidieckeho obyvateľstva, najmä poľnohospodárski robotníci, ktorí následkom privatizácie štátnych majetkov alebo rozpadu družstiev ostali bez prostriedkov na živobytie.

Práve na túto skutočnosť som chcela upozorniť prostredníctvom empirického výskumu, ktorý som uskutočnila v rokoch 1995-1996 v okolí Dunajskej Stredy, v obciach Topoľníky, Okeč, obývaných najmä maďarským etnikom. Majere Jánoštelek, Madéred, Jánošíkovo (Nagy Béle, Kis Béle), Starý Gójaš, Nový Gójaš, Asod, patriace ku katastru týchto obcí, spadali do r. 1990 pod Štátny majetok Čalovo. Väčšina z nich bola následne reštituovaná, živočíšna výroba, na ktorú boli majere čiastočne orientované, bola zrušená. Poľnohospodárski robotníci boli prepustení. Stali sa väčšinou sociálne odkázanými, nezamestnanými, príp. fragmentárne zamestnanými. Ostali na majeroch bývať a dedinské obyvateľstvo ich považuje za marginalizovanú skupinu. Motívom k takémuto postoju je i skutočnosť, že sú to „príselci“, takmer bez výnimky ľudia nepochádzajúci z materskej obce, pôvodom z rôznych miest Slovenska, dokonca i Čiech, väčšinou však z maďarských obcí z blízkeho okolia Čalova, Dunajskej Stredy, Nových Zámkov.

Štátne majetky v Čalove poskytovali svojim zamestnancom, pracujúcim na vzdialených majeroch, možnosť ubytovania, ktorá sa rozšírila a zlepšila v 70. rokoch, keď sa po povodni na Žitnom ostrove stavali pre poľnohospodárskych robotníkov nové bytovky a dvojdomy. Práve tento moment bol lákadlom pre mladé, práve sa zakladajúce rodiny poľnohospodárskych robotníkov, pre tých, ktorí pochádzali z mnohodedných rodín a nemali možnosť iným spôsobom získať byt (*Vtedy za komunizmu každý chcel bývať sám, nie s rodičmi. Čo si zariadim, to mám*), pre ľudí žijúcich v nestabilných rodinných vzťahoch ako druh a družka.

Mobilita obyvateľov bola pritom značná. Rodiny prichádzali a odchádzali. Od roku 1982 sa podľa informátorov na majeri Jánoštelek, ktorý podnes obýva 15 rodín, vystriedalo pri-

bližne 100 rodín. Od roku 1989 sa odsťahovali už iba 2 rodiny. K opustenému majeru, ktorý neposkytuje pracovné príležitosti, sú pripútaní iba preto, že nemajú iné výhliadky na riešenie bytovej situácie. I z toho vyplýva, že nie výlučne všetci, ktorí bývajú na majeroch, sú zachytení v sociálnej sieti. Je ich ale prevažná väčšina. I napriek istým rozdielom v sociálnom charaktere, i tomu, že ich nestmelujú tradičné väzby alebo spoločne prežitá minulosť, tvoria skupinu, ktorú spája status chudoby z hľadiska objektívneho, i zo subjektívneho hľadiska jej členov. Indikátorom je nielen materiálna deprivácia – nedostatočný príjem limitujúci spotrebu statkov a služieb, prejavujúci sa v zníženom štandarde stravovania, odievania, bývania, hygieny, dopravnej komunikácie, ale i deprivácia sociálna, vyjadrená v znevýhodnenej situácii voči dedinskej komunite, širšej spoločnosti, v obmedzení rodinných aktivít.

Výskumom sme sa snažili zistiť mechanizmy reakcií jednotlivcov, rodín, celej komunity na nepriaznivú situáciu. Inými slovami, išlo nám o pochopenie sociálnej zmeny spojenjej s fenoménom chudoby v užšom meradle mikroprostredia, o diagnostikovanie chudoby a jej prejavov v každodennom živote. Pritom sme použili klasickú etnologickú metódu, používanú pri výskume malých komunit, spočívajúcu v zbere interview, biografii jednotlivcov a rodín. Výsledkom mal byť pohľad na fenomén chudoby v danom prostredí z viacerých zorných uhlov, cez názory a hodnotové postoje obyvateľov majerov, koncentrované okolo najnaliehavejších momentov materiálnej a sociálnej deprivácie.

Lewisova kultúra chudoby

Túto metódu napokon použil i Oskar Lewis, ktorý v 60. rokoch nastolil v antropológii pojem kultúry chudoby. Lewis sa prikláňal k interpretácii chudoby ako zdedenému fenoménu života. Bol presvedčený, že kultúra chudoby je spôsob života, ktorý sa prenáša z generácie na generáciu. Deti narodené v chudobe sú vedené k prispôbovaniu sa okliešteným podmienkam života. Ich životné postoje, stratégie a hodnoty sa odvíjajú cez mechanizmy adaptácie, vyrovnania sa s marginálnou situáciou, v ktorej sa ocitajú vo vysoko sociálne stratifikovanej a individualizovanej kapitalistickej spoločnosti. Uvedomujú si nepravdepodobnosť dosiahnuť úspech v zmysle hodnôt a cieľov širšej spoločnosti.¹⁸ Z jeho pohľadu teda chudobní nezdieľajú len chudobu, ale odlišný životný štýl alebo „kultúru chudoby“, ktorá prekračuje hranice štátov, národov, rozdielností urbánnych či rurálnych podmienok.

Práve táto Lewisova téza vyvolala odôvodnenú kritiku, ktorá namietala, že chudobní nie sú chudobní ako takí. Sú chudobnými v určitom spoločensko-kultúrnom kontexte. Rôzne spoločnosti sa stavajú k chudobe rozlične, chudoba má u nich rozdielnú pozíciu. Nie je to isté byť chudobným v americkom veľkomeste, ako byť chudobným v Indii, kde chudoba vyplýva z vysoko formálnej kastovej organizácie spoločnosti.¹⁹ V tomto zmysle napokon korigoval svoje východiská i O. Lewis, ovplyvnený na sklonku života návštevou Kuby po Castrovej revolúcii. Zistil, že havanské slumy, ktoré poznal z výskumov z predrevolučných čias, sa síce málo zmenili, ľudia v nich žili stále v rovnako zúfalej chudobe, čo sa ale zmenilo, bol postoj ľudí k vlastnému statusu. Bolo v ňom citelne menej zúfalstva, beznádeje a apatie.²⁰

Hlavná kritika Lewisovej „kultúry chudoby“ však smerovala k jeho tézam zdôrazňujúcim negatívne črty chudoby, chudobných, eliminujúcim, ignorujúcim pozitívne črty, ku ktorým patrí hoci už samotná schopnosť znášať chudobu, vyrovnáť sa s ňou.

Pomenovanie negatívnych aspektov kultúry chudoby sústreďuje O. Lewis do štyroch okruhov, ku ktorým patria:

1/ Zdedená „chudoba kultúry“, následkom čoho ľudia žijúci v chudobe sú vo všeobecnosti nezodpovední a nespôhliví.

- 2/ Také charakterizujúce črty, ako život v nedostatku súkromia, skoré zasvätenie do sexuálneho života. Pri ich pomenovaní používal štandardy, vychádzajúce z idealizovaných praktík strednej vrstvy.
- 3/ Posudzovanie chudobných ako „ľudí so slabou štruktúrou ego“ a s „nevyjasnenou sexuálnou identitou“,
- 4/ ako ľudí s pocitmi menejcennosti a bezmocnosti.

Podľa J. A. Wintera sú tieto Lewisove charakteristiky, opierajúce sa o individuálne sebahodnotenia, značne špekulatívne.²¹

I keď boli Lewisove tézy neskoršou kritikou spochybnené a autor niektoré z nich sám korigoval, jeho zistenia a postrehy stále ešte predstavujú bázu, z ktorej antropológia chudoby doposiaľ čerpá. Niektoré z Lewisových východísk sme použili i pri našom výskume komunity žijúcej na majeri Jánoštelek. Podobne ako v Lewisových prácach, kde chudobní hovoria sami za seba, i tu predostierajú obyvatelia majera predovšetkým svoje názory, svoje hodnotenia situácie. I keď sa táto metóda nevyhne deskripcii a ťažko sa dá pomocou nej stanoviť reprezentatívna vzorka, predsa výsledky, získané z rozhovorov i od ľudí charakterovo vzdialených a tvoriacich zložitú a rôznorodú spleť, poskytujú isté možnosti vysvetlení a interpretácií. Ich priblíženie sa k pravde je založené na sociálnej senzibilite výskumníka a jeho schopnosti prieniku do sociálnej reality.

Čo hovoria biografie

Ako úvod do situácie na majeri Jánoštelek predostierame časti z biografie K. N. Robíme tak preto, že informátorka v nej okrem osobných peripetií vnáša v ostrejších a jasnejších obrysoch svetlo i na celkovú situáciu, ťažkosti a problémy každodenného života ľudí na majeri.

K. N. je tridsiatnička, narodená v Prahe. Dvakrát sa rozviedla. Od každého z predchádzajúcich dvoch manželov, žijúcich v Čechách, má syna. Tretieho syna má s človekom pochádzajúcim z Topolníkov, s ktorým teraz žije *na psi knížku* (ako druh a družka). Šesť rokov pracovala ako sanitárka v jednej pražskej nemocnici. Kvôli deťom sa s druhým manželom presťahovala mimo Prahu, kde pracovala na štátnych majetkoch ako živočíchárka. Tu sa zoznámila so svojim už rozvedeným druhom, ktorého dospelý syn teraz žije v Čechách. V roku 1987 sa spolu s deťmi presťahovali na Slovensko, kde dostali možnosť ubytovania a práce na štátnych majetkoch.

To sme urobili najväčšiu hovädinu, že sme sem prišli. Keby som bola vedela, že sa rozdelí štát, nebola by som sem šla. Teraz som už bez šance vrátiť sa späť. Pracovala som tu na štátnych majetkoch asi rok a pol, celkom som bola rada, že žijeme vonku v prírode, potom som šla na materskú a odvtedy nastali samé problémy. Nezvykla som si, ani si nezvyknem, je to tu teraz zanedbané, špinavé, v byte nie je kúrenie. Lutujem, že som sem šla. Radšej by som umrela pod sochou Václava, než tu. To urobil štát vtedy najväčšiu sprostosť, keď dával späť majetky. Takým súkromníkom to nemali dávať, čo s tým nevedia zaobchádzať.

Na štátnych majetkoch sa nepracuje od apríla 1993, keď Jánoštelek reštituovala rodina R. Väčšina prepustených zamestnancov ostala bývať v bytoch, ktoré im predtým prideliť štátne majetky. Na majeri býva v súčasnosti 15 rodín, z ktorých väčšina žije zo sociálnej podpory. Zopár obyvateľov je na dôchodku.

Reštituenti sa spočiatku pokúšali na majeri sami hospodáriť.

Ale nemali sme kapitál a synovia a dcéry mali už svoje profesie. Syn vymýšľal, že to na tri mesiace vyskúša, ale nešlo to veľmi, takže sa to muselo dať do árendy. Prvý nájomca, ten vôbec neplatil, toho sme museli dať

k súdu. Teraz má Jánoštelek v árende akciová spoločnosť z Dunajskej Stredy. Ale do árendy chcú len role, budovy nie, ani dobytok tam nechcú mať. S ľuďmi, čo tam bývajú, nechcú mať nič. Sú to vagabundi, kradnú a ničia. Mesačne platíme za elektriku 30.000 Sk a potom to nevieme od nich vyinkasovať. Všetko berú, žiarovky, elektrické vedenie. S nimi nemožno rátať a nechať im dačo robiť. Je to tam zničené, poriadne sa negazduje. Kukurica sa síce urodila tento rok nádherná, ale polia neorali, že stačí na jar. Najradšej by sme to predali, ale pôda sa dnes predáva ťažko.

(Majiteľka majera Jánoštelek.)

Pani R. vraj majetok prepísala na jedného zo synov. Ten všetko vybavuje. Každý rok dáva statok inému do prenájmu. A každý rok sú iné podmienky na platenie nájomného a platenie elektriky. Prvý nájomca chcel od nás, aby sme platili ako podnikatelia 3,60 Sk za 1 kW. To sme si horko ťažko vybavili, veď sme maloodbercovia. Iba nám robil nepríjemnosti. Po roku zbral úrodu a zmizol. Tomu druhému nájomcovi sme vôbec neplatili, lebo ten hneď ako prevzal majetok, chcel zvýšiť nájomné a R.-ovi nám každé tri mesiace telefonovali, aby sme mu neplatili. Tak sme trištvrte roka neplatili. Teraz sú to asi tri mesiace, čo má statok v prenájme tretí, ani nevieme kto. Ten zas zvýšil nájom o 25 %. Keď zaplatíme, dostaneme pokladničný blok od akejsi firmy a bez razítka. R. od nás teraz chce, aby sme nezaplatený trištvrtrok naraz vyrovnali, inak všetkých vystaňuje. To sa nedá. Nikto nemá toľko peňazí pokope. Ja som sa s R. dohodla, že budem splácať 2000-3000 Sk štvrťročne. Pravda, sú ľudia, ktorí neplatia vôbec a dlhujú až 5000-7000 Sk a smejú sa tým, čo platia.

R. tvrdí, že pre neho je údržba bytov a väčšina stavieb nerentabilná. Vraj do mája 1996 chce nechať všetko zatiaľ po starom, ale potom chce staré baráky zbúrať, a ľudí, čo v nich bývajú, vysťahovať vraj niekde k Malackám. Veľa ľudí, hlavne starších, po slovensky nevie. Tí ľudia tam nebudú vedieť žiť. My byvame v novších barákoch, s tými nevieme čo plánuje. Ale on to tu chce všetko zlikvidovať.

(Situácia sa v priebehu roku 1996 upokojila. O vysťahovaní a likvidácii stavieb sa už nehovorí.)

My sme si chceli byť odkúpiť a prenajať 10 ha, ale R. nám to nechcel dať, nechcel nám pomôcť. Nikto tu na nič nesiahne. V byte nám vypadlo elektrické vedenie, tak teraz máme len jednu zástrčku a nemáme sa na koho obrátiť. Vonkajšie dvere máme rozbité. Chceli sme kúpiť nové, ale neboli by nám ich preplatili. Fekálne žumpy sa nevynášajú. Drevo a uhlie si zháňame sami. Chodíme do lesa zbierať odpadnuté suché drevo. Veďľa nás býva babka, tá vlni nemala s čím kúriť, tak sme jej cez plot nahádzali nejaké drevo a uhlie. Inak by snáď zmrzla. Ona sa nevie brániť. Keby snáď od nej chceli, že musí dať za nájomné celý dôchodok, asi by zaplatila a potom umrela hladom. Je to tu hrozné. Žijeme tu ako zvieratá.

Inak ľudia, čo tu bývajú, sú všelijakí, aj Cigáni, väčšina ich je na sociálnom, ale nie sú zlí. Hoci ja som ani Maďar ani Tót, keď niečo potrebujem požičať, starší, čo vedia len maďarsky a nerozumejú mi, ukážem im krabicu z toho čo chcem a pomôžu, požičajú. Mariš néni od susedov mi urobí štrúdlu, vie, že to neviem upiecť. To situácia z nich robí šakalov, svine. Každý si chce urvať pre svoju rodinu, ale je pravda, niektorí sú takí, čo by kradli, i keby mali milión. Sú potvory. Väčšina je naučená mať doma zvieratá. Nemajú nič, tak aspoň to zviera. Ale potom, buď oni budú jesť, alebo zvieratá, tak kradnú. R. nám povedal, aby sme jeden na druhého dávali pozor; kto kradne. Ja tu predsa nikoho nebudem sledovať.

Všetko by bolo ináč, keby tí, čo si to tu prenájmu, zamestnali miestnych ľudí, ale oni zamestnávajú radšej cudzích. Pridu na jednu sezónu, zoberú úrodu a idú preč. Pôda je obrobená, ale chlievy sú prázdne. Zvieratá sa zlikvidovali a bez zvierat rastlina nevzide.

(K. N., nezamestnaná, Jánoštelek)

O hospodárení na majeri nemá vysokú mienku ani starosta obce, ani ekonóm družstva v Topolníkoch.

Pokiaľ sa týka R., tá dane platí, z toho hľadiska nie je problém. Ale hospodárstvo je tam teraz na plač, ešte dva roky takého gazdovania a pôda nebude mať žiadnu hodnotu. Ešte v tomto čase (koniec októbra) je slama na poliach. Ja keby som bol súkromník na jej mieste, asi by som tiež do stavieb neinvestoval. Asi fakt najlepšie by bolo všetko zbúrať. Ale zákon musí byť dodržaný, tých ľudí nemožno len tak vyhodiť.

(Starosta obce Topolníky.)

R.-ová, tá sa každý rok nechá nabulíkať niekym iným. Teraz sa má rozhodovať, či ju zase niekto ďalší ošmekne, alebo pôdu prenájme nám (družstvu) a ostane pri našich 1000 Sk za prenájom. Ak by sme to vzali do prenájmu, so stavbami a ľuďmi nechceme mať nič spoločné. Neprichádza v úvahu, aby sme tam zakladali živočišnú výrobu. Tú majú vyšpekulovanú Holandania. R.-ove maštale ostajú prázdne. A ten statok a ľudia? Pamätáte sa na tie americké filmy – pricválali na farmu kovboji, vyvraždili farmárovu rodinu a potom odcválali. Čo sa stalo s farmou? Spustla. To je jediné riešenie.

(Ekonom, Roľnícke družstvo, Topoľníky.)

Treba si položiť otázku, či existencia schudobnelých komunít, žijúcich na majeroch, je predovšetkým sociálne založený problém a posun komunít na okraj spoločnosti súvisí s celkovou situáciou v poľnohospodárskom sektore, ocitajúcim sa v depresii. Alebo je to skôr problém indivíduí, ich negatívnych osobnostných vlastností, mentálnych chorôb, nedostatku schopností, iniciatívy, narušených rodinných väzieb, nezodpovednosti, ústiacej až do delikvencie.

Obyvatelia schudobnelých komunít sa cítia byť chudobnými predovšetkým po materiálnej stránke. Je to pochopiteľné, lebo z hľadiska takých meradiel ako príjem na hlavu, vybavenie domácností bola životná úroveň ľudí, žijúcich na majeroch pred rokom 1989, zodpovedajúca, až veľmi dobrá. Časový úsek, v ktorom ľudia pociťujú materiálnu depriváciu, je teda krátky. Chudoba má zatiaľ krátkodobý charakter, takže nemožno jednoznačne hovoriť o naučenom spôsobe na život v obmedzených životných podmienkach, prenášanom z generácie na generáciu, o formovaní sa návykov, reflektujúcich takýto životný štýl.

I keď sa v danej situácii nedá vyslovene hovoriť o chudobe zdedenej, predsa len isté ukazovatele poukazujú na náznaky kontinuity, vychádzajúcej zo spôsobu života rodín ešte za socializmu, či v predvojnovom období. V biografiách jednotlivcov sa napriek ich variabilite objavujú také momenty, ako pôvod z nemajetných viacdetných rodín, nestabilita rodinných zväzkov, voľné zväzky partnerského súžitia, nemanželské deti. V niektorých prípadoch by sa dalo hovoriť o defektoch vo výchove. Jednotiacim znakom je nízke vzdelanie. Drvivú väčšinu obyvateľov majerov tvoria nekvalifikovaní robotníci.

Na ilustráciu uvádzame aspoň v hrubých črtách biografie troch obyvateľov Jánošteku. Každá z nich reprezentuje inú generáciu.

Najstaršou obyvateľkou a zároveň pamätníčkou majera Jánošteku je R. néni. Narodila sa v roku 1917. Na Jánošteku prišla ako osemnásťročná, keď sa jej otec, rodák z Topoľníkov, zamestnal na majeri ako bíteš pri statku.²² V rodine bolo deväť detí. Hneď od príchodu pracovala na poli pri žatve, okopávala, triedila cukrovú repu. Cez vojnu, keď boli muži narukovaní, pracovala pri kravách, pomáhala pri hnojení. Vydala sa. Manžel pracoval na majeri ako bíteš. Mali rovnako ako rodičia deväť detí. *Nemohli sme zato, že sme mali toľko detí. Vtedy nebola antikoncepcia, aj by nás boli za potrat zavreli.* Predvojnový život na majeri bol podľa nej ťažký a tvrdý. Spomína na také momenty, ako jedno dieťa takmer porodila cez žatvu v poli, ako museli s mužom pracovať takmer dva roky, aby si zarobili drevo a žito, ako musela variť polievku pre početnú rodinu z 10 l vody a 75 dkg mäsa, ako dostala prídavky na deti až v povojnovom období po štvrtom dieťati. *Po vojne sa to postupne polepšilo. Za 100 korún ste toho nakúpili, dnes za to nedostanete skoro nič.*

R. néni ovdovela a dnes žije v priestrannej časti dvojdomu v skromne a čisto udržiavanej domácnosti spolu so svojou päťdesiatročnou, psychicky narušenou dcérou. Ostatné deti sa osamostatnili.

Š. S. je päťdesiatštyriročný, nezamestnaný. Narodil sa ako najmladší zo šestnástich detí. S rodičmi žili stále na majeroch pri Čalove. Už ako dvanásťročné dieťa pracoval pri repe. Keď matka ovdovela a pracovala ako dojička, pomáhal jej pri dojení kráv. Po vojne určitý

čas pracoval v Čechách, po návrate v roku 1950 pracoval na štátnych majetkoch pri Nových Zámkoch, neskôr na majeroch patriacich ŠM v Čalove. Nikdy nebýval v dedine, vždy na samote. Hoci sa počas vojenskej služby vyučil za kuchára, vždy pracoval so zvieratmi. Tvrdí, že si život bez zvierat nevie predstaviť. Na Jánoštelek sa presťahoval pred ôsmimi rokmi. Dostal prácu ako krmič, dojič. Bol trikrát ženatý. Prvá žena bola Slovenka. Po jej smrti sa oženil druhýkrát s Českou. *Bola to ale alkoholička a nikdy jej nestačili peniaze, tak som ju nechal. Tretia žena bola Maďarka. Tú som nechal, keď zaškrtila novonarodené dieťa.* Poslednú ženu podozrieva, že mala podiel na náhlej smrti jeho jedenásťročného syna z predchádzajúceho manželstva: *Musela mu niečo dať. Bol veselý a potom ako zjedol lečo, čo navarila, prišlo mu zle. Keď syn zomrel, úplne som ošedivel.*

Š. S. mal s tromi ženami šesť detí. Žiadne z nich nemá vyššie vzdelanie. Štyria z nich bývajú na dedinách v blízkom okolí – pri Komárne, Nových Zámkoch, Hurbanove, dvaja synovia sú v Čechách, v Prahe. Tých od rozpadu štátu nevidel. Býva sám, ale takmer každý druhý deň ho navštevuje dcéra.

M. S., tridsiatnička, pochádza z robotníckej rodiny z Bratislavy. Po ukončení základnej školy pracovala ako kuchárka v reštaurácii. S budúcim manželom, rodákom z Kolárova, sa zoznámila, keď pracoval v Bratislave ako nekvalifikovaný stavebný robotník.

Na Jánoštelek sme prišli hneď po svadbe v roku 1987. Dostali sme tu byt. Obaja sme začali pracovať v živočišnej výrobe. Hoci v kuchyni bolo lepšie ako pri kravách, nebolo tu zle. Dobré sme vtedy zarábali. Spolu sme vyšli na 9000 korún a ešte sme dostali naturálie.

Manželia S. majú tri deti. Obaja žijú zo sociálnej podpory. Nevedia sa zamestnať ani na roľníckom družstve v Topoľníkoch, lebo *družstvo nezoberie ľudí odtiaľto*, ani v Dunajskej Strede, kde síce *prácu ponúkajú, ale takú, ktorá viac peňazí zoberie z domu ako prinesie do domu, keď sa počíta cesta a nejaká polievka.*

Z rodinných biografii zaznamenaných na majeri Jánoštelek vyplýva, že z počtu pätnásť rodín žilo päť v rozvedených manželstvách alebo voľných zväzkoch ako druh a družka.

Na majeri Starý Gójáš, kde žijú v súčasnosti štyri rodiny, je skladba obyvateľov nasledovná:

Dvojica vdovec a rozvedená. Na Starom Gójáši žijú dvanásť rokov ako druh a družka. Každý z nich má z predchádzajúcich manželstiev už dospelé deti. Muž je zamestnaný u súkromníka.

Nezamestnaní manželia, ktorých ostatní charakterizujú ako *zaostalých ľudí zvláštnej povahy*. Majú štyri deti.

Rozvedená nezamestnaná žena s dvoma dospievajúcimi synmi.

Nezamestnaní rómski manželia so štyrmi deťmi. Tri z nich chodia do osobitnej školy.

Hoci si netrúfame vyvodiť z výskumných výsledkov na malej vzorke jednoznačné uzavery, predsa biografie jednotlivcov a rodín svedčia o istých symptomatických elementoch, ktoré predurčujú jednotlivcov k tomu, aby boli chudobnými. Patrí k nim predovšetkým nízke vzdelanie, u niektorých narušenosť rodinnej štruktúry, alkoholizmus (*Keď dostanú peniaze, pol majera je opitého*), mentálna zaostalosť. Je teda chudoba vinou indivíduí, samotných rodín? Súhlasná odpoveď by bola príliš zjednodušujúca. Musela by vychádzať z pravdivej a zároveň klamnej myšlienky, že ľudia sú stvorení ako slobodní a rovnoprávni. V skutočnosti sú stvorení odlišne, ich štartovacia dráha a škála šancí je diferencovaná.

Materiálna deprivácia

Z ekonomického hľadiska patrí k statusovým ukazovateľom chudoby nízky príjem a príjem na hlavu, plynúci zo zamestnania alebo sociálnych dávok, či občasných príležitostných prác. Naň nadväzuje obmedzená spotreba určená na fyzické a sociálne prežitie. Nízky príjem predpokladá vývin mechanizmov adaptácie na spôsob života v redukovaných, značne skromných podmienkach. Vyžaduje schopnosť, ktorú ovládajú len málokto, to jest vedieť racionálne rozdeľovať výdavky a spotrebu a dodatočné prostriedky na živobytie získavať doplnkovými aktivitami.

Môj príjem spolu s detskými prídavkami je 5400 Sk mesačne. On (druh) dostane 2150 Sk invalidného. Je to jeho dobrá vôľa, že mi pomáha. Mohol by sa kludne zobrať a odísť. Z tých peňazí treba platiť nájom. To vychádza, aj s tým, že musíme kupovať palivo, 2000 Sk mesačne. 1000 Sk dávam mesačne na mäso. Párky a salám, to je u nás vzácnosť. Platím školku – 16 Sk za deň a 400 Sk na autobus, čo dieťa vozím do školy. 1000 Sk musím dávať na chlapca, čo sa učí v Bratislave na učilišti. Druhému, ktorý chodí do slovenskej školy vo Veľkom Mederi – v Topoľníkoch je len maďarská škola a on vie len zle maďarsky – musím platiť 100 Sk mesačne na autobus. Na budúci rok ho asi zapíšem do školy v Topoľníkoch. Svietime čo najmenej, aby sme ušetrili, periem v rukách a varím na plynovej bombе. Večne sa hádame, kvôli peniazom.

(K. N., 30 ročná, nezamestnaná.)

Keď sme boli obaja nezamestnaní, dostávali sme životné minimum. Teraz pracujem za 3500 Sk mesačne i s rodinnými prídavkami u súkromnej firmy, ale polovicu z toho precestujem. Snáď sme boli na tom lepšie, keď som bola doma. Máme ešte dospievajúce deti. Na chlapca platím 1000 Sk, učí sa v poľnohospodárskej škole. Problém sú topánky, rifle, na kino, divadlo, diskotéku pre nich nemáme. Potom je tu nájomné. O strave nehovorím. Nevieť z tých peňazí výjsť. Chcela som si vziať v banke pôžičku na oblečenie pre deti do školy. Ale v banke mi pôžičku nedali, nemám vraj životné minimum.

(M. P., 40 ročná, robotníčka.)

Mal som šesť detí. Teraz tu žijem sám. Dostávam 2180 Sk podpory. Z toho mi po vyplatení elektriky a nájomného ostane 1000 SK. Keby mi deti nepomáhali, bol by som na mizine. Dnes 53 ročného už do práce nikto nevezme ani za strážnika a do penzie je ďaleko.

(J. S., 50 ročný, nezamestnaný.)

Prišiel som tu v roku 1989. Pracoval som pri kravách. Žena bola doma, deti boli malé, nebolo treba, aby pracovala, aj tak bola chorá. Dostával som vtedy toľko, ako teraz sociálnu podporu – 5000 korún. Z toho platím 900 Sk nájom, 500 mladomanželskú pôžičku, 400 pre deti na obedy do školy. Kúpime múku, cukor, vyfajčím jeden balík cigariet denne a je po peniazoch. Nemáme pre deti ani pre seba na zimné ošatenie. Minule, keď sme deťom kúpili tepláky, nemali sme na jedlo. V zime všetci spíme a bývame v kuchyni, lebo si nemôžeme dovoliť vykúriť izby. Predtým som chodil k Dunajskému kanálu zbierať drevo, ale teraz je to zakázané. Platí sa 500 Sk pokuty.

(Č. T., 30 ročný, nezamestnaný.)

Príjmy z neformálnej ekonomiky sú nízke. Patrí k nim pestovanie zeleniny na malých zanedbaných záhradkách pred domami, chov hydiny, sviň, husí, ktorý u niektorých nevychádza len z ekonomickej nutnosti, ale i z predchádzajúceho návyku na prácu v poľnohospodárstve, najmä živočíšnej výrobe.

Neviem si predstaviť život bez zvierat, bez kurata, husi. Aj teraz mi vypomohli. Desať husí som vykrmil, predal a kúpil za to uhlie na zimu. Tento rok som mal na Vianoce tri dvanástkilové husi. Kozy ale nechcem, tie velice bečia a treba ich priväzovať. V lete som mal v záhrade kapustu, kel, mrkvu, jahody, tekvice – s tým som choval husi. Tu len ten nemá zvieratá, čo je lenivý, alebo nevie s tým robiť.

(Š. S. 50 ročný, nezamestnaný.)

7000 Sk to je nič pre tri skoro dospelé deti. Keby som nepestovala zeleninu a nechovala kurence, ani mäso by sme nemali.

(M. M., 40 ročná, nezamestnaná.)

Niektorí si vypomáhajú príležitostnou prácou, ktorú napr. poskytuje obyvateľom Jánošteku podnikateľ – chovateľ kureniec. Platí peniazmi, alebo naturáliami – kurencami. Iní sa uchýľujú ku krádežiam a deviantnému správaniu.

Poznala som takú jednu z Gójáša, čo tiež brala sociálne. Bola samoživiteľka rodiny. Tak si sem tam pobrala z majetkov šrot. To táto doba ju donútila krahnúť, lebo nemala čo dať deťom do hrnca. Teraz, že pôjde do basy.

(K. N., 30 ročná, nezamestnaná.)

Najhoršiu povest' spomedzi všetkých majerov má Jánošíkovo, kde je najväčší problém s ľuďmi, najmä s tými, ktorí vypadli zo sociálnej evidencie a živia sa iba tým, čo nakradnú. Už párkrát tam úradovala polícia.

(Starosta obce Okoč.)

Krádeže na poliach majú sezónny charakter. Kradne sa to, čo práve dozrieva. V čase nášho výskumu boli aktuálne krádeže kukurice: *Ani sme večer nemohli pozerat' televíziu, psi sa šli z reťaze odtrhnúť, čo toľko štekali na tých, čo chodili do kukurice.*

(K. N., 30 ročná, nezamestnaná.)

Hoci kukuričné polia strážil nočný strážca, bolo ho možné podplatiť. Nie vždy sa to oplatilo: *Dali sme mu fľašku a vzali sme si len tašku kukurice. Na druhý deň ráno zmizla taška i plné vrecia. To ich vzal on. Tvrdí samozrejme, že nie.*

(Š.S., 50 ročný, nezamestnaný.)

Podobne ako i na iných štátnych majetkoch, kde sa likvidovala živočíšna výroba, rozkrádali sa opustené kravíny, maštale, v Starom Gójáši i opustené obytné domy, z ktorých po r. 1989 odišli bývalí zamestnanci štátnych majetkov: *Tie domy patrili štátnym majetkom v Čalove a boli postavené v 70. rokoch po povodni. Teraz sú celkom vyrabované. Zmizli parkety, okná, radiátory, elektrické vedenie. Ale nebrali len ľudia z Gójáša, čo tam ostali, tí iba parkety na kúrenie. Chodili i z okolitých dedín s autami. Cigáni brali medené drôty a tehly.*

(P. C., 40 ročný invalidný dôchodca.)

Meradlá chudoby sú relatívne a vychádzajú zo štandardu života, ktorý sa považuje za dostatočný v istom sociokultúrnom kontexte. Takže i keď ľudia z majerov z hľadiska ukazovateľov materiálnej deprivácie – stravovania, odievania, bývania vyslovene nehladujú, nechodia v handrách a nebývajú v chatrčiach, ich životný štandard je vo všetkých týchto ukazovateľoch nižší jednak v porovnaní s ešte nedávnou minulosťou, jednak v porovnaní so súčasným štandardom ostatných sociálnych skupín.

I tak však materiálny stupeň, najmä čo sa týka bývania, nie je nízky. Byty sú priestranné, ľudia nebývajú v stiesnených podmienkach, nahustení na malom priestore. Prípady spoluzitia dvoch generácií rodín sú výnimočné. Samozrejmosťou je elektrifikovanosť bytov, zavedené vodovody, v novších bytoch postavených v 70. rokoch splachovacie záchody, kúpeľne a plne vybavené kuchyne. Obecný úrad sa stará o odvoz smetí. To, na čo sa obyvatelia sťažujú, je zanedbaný, neudržiavaný a chátrajúci bytový fond. Na jeho stave však majú často sami vlastný podiel viny. Stavby by potrebovali opravy, tie zas investície, ktoré nechcú poskytnúť ani majitelia – z nízkych, alebo nijakých poplatkov za nájomné sa dá ťažko niečo opraviť, ani nájomníci, ktorí nechcú investovať do niečoho, čo nie je ich. A tak v niektorých

domoch sú na spadnutie komíny, inde zateká strecha a opadáva omietka, vypadáva elektrické vedenie. Poslednou aférou bolo prasknuté vodovodné čerpadlo.

Niektoré, najmä mladšie rodiny by najradšej geto na majeri opustili a presťahovali sa do menších sociálnych bytov v dedine: *Starosta však prideliť sociálne byty obyvateľom Topolníkov, lebo my máme kde bývať.*

Znížený životný štandard pociťujú obyvatelia na skladbe stravy. Luxusom sa stáva mäso, údeniny, párky. Južné ovocie sa nekupuje vôbec. Stravu si ľudia dopĺňajú tým, čo si dopesťujú, dochovávajú, alebo nakradnú. Jedlo, ktoré bolo vždy vo vidieckom prostredí znakom reprezentatívnosti sviatočných a obradových príležitostí, ostalo však stále hlavným, často jediným ukazovateľom a sprievodným znakom zriedkavých rodinných osláv, z ktorých sa vo fungujúcich rodinách zachováva predovšetkým svadba.

Dcéra sa pred rokom vydávala. Už je taký zvyk prasa chovať, keď má byť svadba. Ja som vyučený kuchár, všetko som sám pripravil. Zabil som 20 kureniec a 40 sliepok, husi a kačice, čo som choval. Každého z majera sme ponúkli vínom a pálenkou.

(Š. S., 50 ročný, nezamestnaný.)

Indikátorom zníženej spotreby je i ošatenie, kde reštrikciu pociťujú najmä viacdtné rodiny. Problémom je najmä nákup drahšieho zimného ošatenia, topánok. Ale aj dospelí poukazujú na nutnosť obmedzenej spotreby, ktorá napr. nedovoľuje, aby sa slušne obliekli, keď idú do mesta.

Hoci obyvatelia majerov nezvyknú sami seba označovať za chudobných, subjektívne a nepriamo na svoju chudobu poukazujú cez zdôrazňovanie nízkych príjmov a nedostatočnej spotreby. Deprivovaní sú tým, že si nemôžu dovoliť taký typ stravy, obliekania a bývania, na ktoré boli navyknutí a ktoré sú obvyklé v širšej spoločnosti, ku ktorej patria. Na depriváciu materiálnu nadväzuje deprivácia sociálna.

Sociálna deprivácia

Ľudia žijúci na majeroch sú charakterizovaní obyvateľmi dediny ako leniví, pijani, takí, ktorým sa nechce pracovať. Samozrejme, že takéto stereotypy neplatia pre všetkých. *Hádzu nás do jedného vreca*, ohradzuje sa niektorí. Dôvod, že sa ocitli v pasci chudoby, má často jednoduchú príčinu – nevedia nájsť slušne platenú prácu.

Sklamaní sú i z toho, že im reštituenti a ich nájomcovia neumožnili získať prácu na majeri a miesto toho zamestnali ľudí zvonka. Sú si vedomí, že sa im nedôveruje a ich pracovný výkon sa spochybňuje, alebo, ako je to v prípade majera Gójáš, ktorý privatizoval bývalý manažment ŠM, *prednostne sa zamestnávajú príbuzní a tí zas zamestnávajú svojich príbuzných.*

(N.D., 50 ročná, dôchodkyňa, Starý Gójáš.)

Je pravda, že R. nás tu najprv zamestnal. Len ho veľmi okrádali. Ale keď urobil capa záhradníkom. Mal tu takého správcu, ktorý si nabral šesť vriec pšenice, krmiva a kravy potom nemali mlieko. Za jeho správcovania sa to tu všetko rozkradlo a rozpredalo. Potom mu začalo šibať. Ale teraz je opäť v kancelárii a pokračuje ako predtým. Každý vyšší pracovník prácu dostal, panáci hore ostali všetci, len obyčajní pracovníci nie.

(P. C., 40 ročný, invalidný dôchodca, Jánoštelek.)

Vo všeobecnosti sa k možnosti získať prácu stavajú pesimisticky. Odôvodňujú to tým, že trh práce ponúka zle platené miesta.

Kačena od susedov pracuje u talianskej firmy v Dunajskej Strede. Lepí boty. Dostáva tak mizernú plácu, že je stále v pytlí. Keď zaplatí autobus a niečo za jedlo, tak jej ostanú oči pre plač a nie výplata. Minule sa musela nechať vypísať od doktora, lebo nemala peniaze na autobus do práce.

(K. N., 30 ročná, nezamestnaná.)

Do komárňanských lodeníc potrebovali hlídača. Prihlásilo sa asi päťdesiat ľudí. Ponúkali mzdu za 3000 Sk. To keby som prejazdil a prejedol, ostali by mi dve stovky.

(P. C. 40 ročný, invalidný dôchodca.)

Alebo je prijatie do práce podmienené predpokladmi, a najmä kapitálom, ktorým nedisponujú. Cítia sa preto sociálne handicapovaní.

Absolvoval som školenia, ktoré robil úrad práce v Dunajskej Strede. Mám od toho papier. Slúbili, že by som potom mohol robiť niečo také ako uzatvárať obchody. Na to som ale potreboval pre začiatok peniaze a auto. A to som nemal.

(M. D., 40 ročný, nezamestnaný.)

Chcel som podnikat', tak som chodil na podnikateľský kurz. Na začiatok som potreboval 100 000 Sk, ale na to som od banky úver nedostal. Povedali, že mi môžu dať len 16 000 Sk. Ale takí, čo majú 200 000 a 300 000, dostanú aj pol milióna. To oni tak chcú, aby slabší vypadli z hry, načo ich budú držať nad vodou.

(P. C., 40 ročný, invalidný dôchodca.)

Skúšali sme podnikat'. Chceli sme chovať prasce. Ale k tomu, aby sme ich užívali, bolo treba asi 3 ha pôdy a tú nám nechceli dať do prenájmu. A aj tak sme nemali peniaze a bez peňazí sa podnikat' nedá.

(T. B., 40 ročný, nezamestnaný.)

Snaha prenajať si pôdu, ktorú som u niektorých zaznamenala, nebola motivovaná postojom roľníka získať zem, pracovať so zemou, skôr postojom proletára, pre ktorého má pôda instrumentálnu hodnotu ako prostriedok zaistenia práce, eliminovania nezamestnanosti. I z postojov k práci vyplýva, že práca sa najčastejšie chápe v zmysle neosobných vzťahov, ako nevyhnutnosť, prostredníctvom ktorej sa zaisťuje príjem a hmotné potreby. Na citovú účasť v práci, na zmysluplnosť a uspokojivosť práce sa nekladie dôraz. Za najvážnejšiu sa pokladá práca, zjavná na prvý pohľad, najmä telesná – i keď je jednotvárna a vyčerpávajúca, alebo práca hmotne produktívna.

Na majeroch sa z krátkodobu nezamestnaných postupne stávajú dlhodobu nezamestnaní, ktorí na svoj status rezignovali, zvykli si. Niektorí sú neadaptabilní a pracovať nechcú vôbec. Obyvatelia z dediny tvrdia, že sú si za to väčšinou sami vinní. Klonia sa k tendencii „blaming the poor“.

Kto chce pracovať, pracuje, nájde si prácu. Keď nechce, môže byť doma aj päť rokov. Sú takí, čo idú pracovať, iba keď majú náladu a načierno a nemusia platiť ani daň za poisťku.

(20 ročná administratívna pracovníčka na majeri Gójáš.)

Tí ľudia, keby chceli pracovať, určite by si zohnali prácu. Ale im sa nechce. Ale na to peniaze majú, aby si kupovali cigarety a chodili do krčmy na pivo.

(30 ročná manželka podnikateľa, Topolníky.)

Medzi obyvateľmi Jánošteľku a obyvateľmi obce sa po roku 1989 postupne vyvinul kontraverzný vzťah, založený na rastúcom povedomí odlišnosti my a oni, my a cudzí: *Ľudia v dedine sú asi so svätožiarou a všetko zlé, čo je, sa robí iba v Jánošteľku.*

(E. M., 30 ročná, nezamestnaná.)

Pauperizované obyvateľstvo majerov je z hľadiska dedinského obyvateľstva deklasovanou, odcudzenou skupinou, ktorú spoločenstvo obce nepotrebuje a je mu na obtiaž. I starosta obce si myslí, že *keby nebolo obyvateľov Jánošteľku, určite by kleslo percento neobjasnených krádeží. Nechce sa im robiť. Na druhej strane, keď je taký malý rozdiel medzi*

výškou sociálnej podpory a výškou minimálnej mzdy, ani sa im nedivím. Priznám, sú na tom horšie ako obyvatelia dediny.

(Starosta obce Topoľníky.)

V porovnaní s dedinskou komunitou sa spoločenstvá na majeroch cítia byť sociálne odstrčené, vysunuté do znevýhodnenej, nerovnoprávnej pozície. Zdieľajú presvedčenie, že lokálna politika im nie je priaznivo naklonená a drží skôr stranu majoritnému obyvateľstvu dediny.

My sme velice zahodení. O nás sa poľgármešter nestará, len o tých z Topoľníkov. Keď sú ale voľby, prídu s autom i s urnou. Minulý rok som dostala papiere na voľby, hodila som ich do koša. Načo by som takého starostu volila, čo nám nič nepomáha.

(E. M., 50 ročná, nezamestnaná.)

Obecný úrad sa na nás vysral, keď sme mali potiaže s vodou. Poľgármešter neposlal cisternu, že bola špinavá a hasičské auto nám nechceli dať. Chceli sme telefón do osady, ale dal nám len smetiak a hotovo.

(K. M., 30 ročná, nezamestnaná.)

Sociálne byty poskytuje starosta len občanom z obce, nie z Jánošteľku.

(N. M., 40 ročná, robotníčka.)

Dôchodcovia z Jánošteľku sa sťažujú, že keby bývali v dedine, môžu jeden, dvakrát do mesiaca kúpiť lacnejšie potraviny. Tu sa o tom nedozvedia iba preto, že nie je zavedený miestny rozhlas. Prečo by tá babka, čo býva vedľa, nemala to privilégium. Veď aj tieto ženy pracovali celý život. Tomu nerozumiem, pripadá mi to postavené na hlavu. Kto to nepotrebuje, tomu sa cpe.

(K. N., 30 ročná, nezamestnaná.)

Nedá sa však tvrdiť, že by sa starosta nepokúšal problémy s Jánošteľkom riešiť. Pripustil, že sa zatiaľ nenašiel spôsob, akým možnosti a termíny zliav oznamovať na Jánošteľek, ale prisľúbil zjednať nápravu. V r. 1996 bola z iniciatívy obecného úradu opravená cesta na Jánošteľek a starosta zariadil, aby autobus SAD odbočoval a zastavoval pri majeri, s čím SAV pôvodne nepočítali. Sociálne odkázané rodiny dostávajú od obecného úradu príspevky na stravu pre deti.

Najviac sporov a nevraživosti je okolo prideľovania sociálneho fondu. Obyvatelia majerov sú presvedčení, že sa nerozdeľuje spravodlivo. Pôžičky na uhlie sa niektorým poskytnú, iným nie.

Keď sa obrátite na obecný úrad, nedostanete pomoc. Išla som na úrad žiadať o pôžičku na palivo. Chcela som 3000 Sk na uhlie. Bola by som ju splácala po 500 Sk. Starosta povedal, že nemá na to prostriedky. Zato druhej rodine tuná, čo sú obaja na sociálnom, dal nenávratnú výpomoc 10.000 Sk. Ona deťom niečo kúpila, ale zbytok peňazí s mužom prepili. Minulý rok som dostala od obecného úradu zľavu na nákup potravín a zošitov, tohto roku mi Peter (starosta) povedal, že nemám nárok na zľavu, lebo dostávam detské prídavky a to nám musí stačiť.

(K. N., 30 ročná, nezamestnaná.)

Obecný úrad má na sociálnom fonde vyčlenenú len malú čiastku, takže pri jej prerozdelení, prirodzene, nemôže vyhovieť všetkým uchádzačom.

Po sociálnej stránke ľudia, čo bývajú na Jánošíkove, patria k nám. Ale obec má málo peňazí na sociálnom fonde. Usporiadame deň dôchodcov a už je po sociálnom fonde. Vo výnimočných prípadoch dávame

peniaze na uhlie, ale to musia preukázať, že sú na mizine. Stalo sa, že aj pohreb sme museli platiť zo sociálneho fondu.

(Starosta obce Okoč.)

Inštitucionalizovanou oporou sociálne odkázaných sú oficiálne úrady práce. Prostredníctvom nich sa uplatňuje asistencia štátu pri hľadaní práce, zamestnania. Úrady však otázku chudoby riešia čiste technicky cez distribúciu prostriedkov. Zároveň sú akýmisi kontrolórmi nad životom ľudí. Vzťah k nim je vzťahom konfliktnej závislosti. Pritom skutočná pomoc v chudobe je omnoho komplikovanejšia záležitosť, než púhe poukazovanie sociálnych dávok.

Z úradu práce sem chodia a pýtajú sa, či nemáte zlato, cenné papiere, alebo farebný televízor. Ak by ste mali, tak vám to vezmú. To staré auto, čo som kúpil za 5000 korún, to mi nechali.

(Č. T., 30 ročný, nezamestnaný.)

Nedaj Boh, keď náhodou nemáte niečo v poriadku, alebo vy nedonesiete niečo na čas. Úrad to musí mať okamžite. Ale keď vy niečo potrebujete, ako minule, keď som nemala so sebou papier o Ludvovi (druhoví), nepomôžu vám. Nedostala som prídavky na deti a deti mali ísť do školy. Ale ich to nezaujíma. Povedali mi, že mi to aj tak nemajú z čoho vyplatiť.

Pred rokom mi bývalý muž prestal z Čiech posilať detské prídavky na syna. Hlásila som to na sociálke, ale oni v tom nič neurobili. Iba stále upozorňujú, že deti sú chudáci. My pritom nevieme, či im skôr kúpiť jedlo, alebo šaty. Potom mi jedna známa poradila, aby som sa obrátila na políciu, tí ho potom našli. Ťažkosti som mala aj s vybavovaním slovenského občianstva pre seba a pre deti. Stokrát nič by zabilo aj vola.

(K. N., 30 ročná, nezamestnaná.)

Dalo by sa predpokladať, že priehrada, za ktorou sa ocitli ľudia z majerov a blízke susedstvo ich budú podnecovať k súdržnosti a kooperatívnosti, pravdou je skôr opak. Rodiny žijú väčšinou izolovane a ani v krízových situáciách sa nevzchopia k spoločnému postupu. Uzatvárajú sa a nepestujú družnosť. Bezohľadné správanie nie je výnimočné.

Toto zistenie korešponduje s Lewisovým tvrdením: „Keď sa dívame na kultúru chudoby na lokálnej úrovni komunity, zisťujeme minimum organizácie mimo úrovne nukleárnej a rozšírenej rodiny.“²³

Mali sme tu pokazený vodovod, čerpadlo sa spálilo. Dva týždne sme sa nemohli umývať. V bandaskách sme si nosili vodu z dediny. Tí, ktorí majú auto, nepomohli tým, ktorí ho nemajú. Suseda Eva, tam majú jedinú studňu vo dvore, povedala, že nikomu vodu nedá, ani keby chcipli.

(K. N., 30 ročná, nezamestnaná.)

Skôr sa ľudia k sebe správajú nežičlivo, podozrievavo.

(A. T., 30 ročná, domáca.)

Styky s nikým neudržíme. Sami sme. So susedmi sú problémy. Postrelili nám psa vzduchovkou. Keď sme sa ozvali, chceli nás zbiť.

(M. F., 40 ročná, domáca.)

Susedia by vás udali, keby tušili, že pracujete na čierne.

(P. C., 40 ročný, invalidný dôchodca.)

Keď syn od M. trhal z autobusovej zastávky papier s odchodmi a príchodmi autobusov, R. néni vyšla von a kričala naňho. Zlomil jej ruku.

(Č. T., 30 ročný, nezamestnaný.)

Oscar Lewis píše: „Ľudia žijúci v kultúre chudoby sú provincionálni. Zaujímajú sa len o vlastné problémy a ťažkosti, vlastné lokálne podmienky, susedstvo, vlastný spôsob živo-

ta. Nemajú triedne povedomie, napriek tomu citlivo reagujú na rozdiely v statuse. Chýba im participácia a integrácia na rozhodujúcich inštitúciách širšej spoločnosti.“²⁴

K sociálnej deprivácii na nižšej lokálnej úrovni vo vzťahu k dedinskej komunite sa pridružuje deprivácia i v rovine širšej society. Obyvatelia majerov nevedia nájsť nástroje ani prostriedky, ktorými by mohli svoje práva smerom k širšej societe presadzovať, nemajú predstavu, čo by z toho mohlo pre nich plýnuť. V ich politických postojoch prevláda ľahostajnosť, fatálnosť, pasivita, ale zároveň i nevraživý odpor k tým, čo sú pri moci, a z jej výšky nevidia dole. Čo sa týka politického správania, príznačný je názor, že politika je záležitosťou tých, čo ju robia. Sú preto politicky i občiansky neteční. Citlivo však reagujú na uvoľnené zovretie ochranej náručie paternalistického štátu, v minulom režime, samozrejme, poskytujúceho právo na prácu a sociálne výhody. Bez jeho opory sa cítia byť vydaní na pospas neistote. Resentiment za komunizmu bolo lepšie má pre nich prirodzené opodstatnenie.

To je jedno, kto je pri moci. Tí budú vždy pre seba hrabať a my budeme poslední.

(A. T., 30 ročná, domáca.)

Politika ma nezaujíma. Aj tak bude, ako oni chcú, z toho nebudeme bohatí.

(Č. T., 30 ročný, nezamestnaný.)

Darmo budem mať aj názor. My sme tu taký zapadákov. O nás sa tu nikto nestará.

(M. P., 40 ročná, robotníčka.)

Tí, čo sedia v parlamente, majú plné vrecká peňazí, ale na chudobného človeka sa neďívajú. Od takých ľudí, ako sme my, by vzali i vzduch.

(M. M., 50 ročná, nezamestnaná.)

* * *

Záznam, ktorý sme urobili z geta ohraničenej komunity na jednom z majerov Žitného ostrova, iste nie je postačujúci na to, aby sme mohli odpovedať na otázku, prečo sú chudobní chudobní. Chudoba sa nedá vysvetliť sama zo seba, ale v kontexte širšieho sociokultúrneho systému, v ktorom sú chudobní iba jedným z komponentov. Tento kontext sme naznačili len v hrubých črtách. Jeho mottom je tvrdenie o chudobe ako o nevyhnutnom dôsledku prechodu od socializmu k trhovej ekonomike. Tí, ktorí boli najzávislejší a najviac pripútaní k paternalistickým až feudálnym praktikám predchádzajúceho režimu, doplácajú na uvoľnenú patriarchálnu ochranu štátu najviac. Sú to predtým elitné nekvalifikované profesie, ku ktorým patrili i poľnohospodárski robotníci. Markantný presun chudoby na vidiek je zvlášť citeľný v oblastiach, kde došlo ku kolapsu štátnych majetkov a k hromadnému prepúšťaniu poľnohospodárskych robotníkov. Súvisí ale i s celkovou depresiou v poľnohospodárskom sektore, v rámci ktorej ekonomická situácia vysúva na okraj spoločnosti nielen poľnohospodársky proletariát, ale roľníctvo vôbec.

Bezprostredná realita, pred ktorú boli prepustení zamestnanci štátnych majetkov po roku 1989 postavení, bola pre väčšinu z nich príliš krutá a nepochopiteľná. Vyvolala pocity odcudzenia, zavrhnutosti. Istoty a vzory, ktoré sa zdali byť neotrasiteľné, prestali platiť, nastúpila neistota ako sprievodný znak výraznej zmeny. Zmenená životná situácia postavila jednotlivcov a rodiny pred úlohu zorientovať sa a čeliť nepriaznivej skutočnosti, vyžadovala iniciatívu, flexibilitu, schopnosť adaptácie a toho boli len málokto schopní.

Hoci väčšina poľnohospodárskych robotníkov, pracujúcich na majeroch bývalých štátnych majetkov, žila za minulého režimu v materiálnom dostatku, objavujú sa už vtedy u nie-

ktorých jednotlivcov isté statusové momenty, poukazujúce na možnosť upadnutia do chudoby. Patrílo k nim nízke vzdelanie, nekvalifikovaná práca, pôvod z nemajetných viacdenných rodín, narušená rodinná štruktúra, alkoholizmus, nízka inteligencia. Jednotlivci vybavení takýmito predpokladmi a životnými okolnosťami skôr podľahli tlaku externých príčin, nevedeli pružne reagovať na zmeny socioekonomického systému a mali väčší predpoklad stať sa chudobnými. Svedčia o tom i niektoré z biografii, ktoré uvádzam.

Byť chudobným je zvlášť nepriaznivé v sociokultúrnom kontexte, keď chudoba nemá zatiaľ vybudovaný nijaký status – sami obyvatelia majerov sa málokedy označujú za chudobných. Vytvára sa tak anomická situácia – ľudia nie sú schopní vyhovieť hodnotám širšej spoločnosti, je to však i v dôsledku neexistencie hodnôt spojených s ich postavením.²⁵ Postupne sa však i v slovenskej spoločnosti pripravuje obnova verejnej dimenzie chudoby, meranej naprieč spoločnosťou vzájomným porovnávaním jednotlivcov i spoločenských kategórií na rôznych stupňoch v systéme sociálnej stratifikácie. V jej poznaní a diagnostikovaní by si mala nájsť svoje miesto i etnológia, ktorá by mohla osvetliť chudobu cez vytýčenie jej postavenia v podmienkach rôznych sociokultúrnych systémov i cez autentické výpovede jej aktérov, samotných chudobných. Ich hlas by nemal v diskusiách o chudobe vypadnúť z hry.

POZNÁMKY

- 1 MOŽNÝ, I., MAREŠ, P.: Institucionalizace chudoby v Čechách. Přehledová studie. Nadace pro výskum sociální transformace. Praha 1995, s. 1.
- 2 SZALAI, J.: Power and Poverty. Rkp. s. 1.
- 3 SWAAN, de A.: In Care of the State. Cambridge polity Press 1988, s. 7., Citované podľa Možný, I., Mareš P.: c.d., s. 5, 6.
- 4 SZALAI, J.: Power ...c.d., s.1.
- 5 MACHONIN, P.: K problému sociální identifikace chudých a chudobě bližících vrstev obyvatelstva ČSFR. In: Sociolog. Čas. 29, 1993, s. 225-239; MATĚJŮ, P., ŘEHÁKOVÁ, B.: Od nespravedlivé rovnosti ke spravedlivé nerovnosti? In: Sociolog. Čas. 28, 1992, s.293-298.
- 6 Citované podľa MOŽNÝ, I., MAREŠ, P.: Institucionalizace chudoby... c.d., s. 35.
- 7 LEWIS, O.: La Vida, a Puerto Rican family in the Culture of Poverty – San Juan and New York. New York 1966.
- 8 BERDICHEWSKI, B.: Anthropology and the Peasant Mode of Production. In: Anthropology and Social Change in Rural Areas. Editor Bernardo Berdichewski. Hague, Paris, New York 1979, s. 25, 26.
- 9 MICHAJLOVA, K.: Opozícia chudobný – bohatý v ľudovej kultúre. Slov. Národop., 43, 1995, s. 38-46.
- 10 DANGLOVÁ, O.: Roľnícka ekonomika v svetle hodnotových postojov. Slov. Národop., 40, 1992, s. 243–251.
- 11 SZALAI, J.: Power ...c.d., s.7-9.
- 12 MOŽNÝ, I.: Proč tak snadno? Knižnice sociologických aktualit. Praha 1991, s. 44.
- 13 SZALAI, J.: Power...c. d., s. 7-9.
- 14 POLANYI, K.: The Great Transformation. New York, Rinehart 1944; PODOBA, J.: Niekoľko poznámok k diskontinuite vo vývoji slovenského poľnohospodárstva a etnologického myslenia. Slov. Národop. 44, 1996, s. 219.
- 15 SMITH, D. J.: Understandig the Underclass. London. PSI, 1992, s. 4.
- 16 MOŽNÝ, I., MAREŠ, P.: Institucionalizace... c. d., s. 9, 10.
- 17 Hiršlove výpočty obyvateľstva „s obmedzenou možnosťou spotreby“ z rokov 1958, 1970, 1973, 1976, 1980, 1985, 1988, ako ich uvádza Možný I., Mareš P.: Institucionalizace...c.d.,s. 12-13. Podľa nich na Slovensku poklesol podiel chudobných z radov družstevných roľníkov zo 6% v roku 1965 na 3% v roku 1988.
- 18 LEWIS, O.: La Vida. New York. Random House 1966.
- 19 ORIOL PI-SUNYER, SALZMANN, Z.: Humanity and Culture. Boston 1978, s. 207.

- 20 LEWIS, O.: A Study of Slum Culture. Backgrounds for La Vida. New York. Random House 1968, s. 14.
- 21 WINTER, J. A.: The Culture of Poverty. Hypotheses and their Import for Social Science and Social Policy. In: The Poor. A Culture of Poverty or a Poverty of Culture. Edited by J. Alan Winter. Michigan 1969, s. 20.
- 22 Parceláciou bývalých grófskych a cirkevných veľkostatkov vznikli po pozemkovej reforme v 20. rokoch v chotári obcí Topoľníky a Ochoč 2 veľkostatky: Lacko a spol. – rozloha 380 ha a veľkostatok vo vlastníctve bratislavského advokáta Jesenského – tzv. Jánoštelek – 550 ha. Z toho iba 120 ha bolo v chotári obce Topoľníky, zvyšných 430 ha bolo v chotári obce Ochoč.
Štruktúra zamestnancov na veľkostatku Lackových v 30. rokoch bola: 1 správca, zároveň prenajímateľ veľkostatku (számtartó)
1 kancelárska sila
1 deputátnický gazda (béresgazda), ktorý mal na starosti
11 birešov – 16–17 roční mládenci, ktorí mali na starosti dobytčie pohahy
12 kočišov – mali na starosti konské pohahy
1 žatevný gazda (aratógazda), ktorému podliehali sezónari (napszámos). Boli to miestni obyvatelia zväčša z chudobných roľníckych rodín, alebo rodín bezzemkov. Na statku začali pracovať na jar (sejba, neskôr okopávanie). Cez žatvu sa k žencom pripojili žnice. O sezónnu prácu na veľkostatku bol veľký záujem. Už ráno o 4. hodine stáli pred bránou veľkostatku čakatelia na prácu.
20 rodín služobníctva (cselédek) – bývali v bytoch priamo na veľkostatku. Boli stálymi zamestnancami. Starali sa o dobytok a kone.
Všetci zamestnanci boli obyvateľmi Topoľníkov (Alsó, alebo Felső Nyárasdu).
Na veľkostatku Jesenských bola podobná štruktúra zamestnancov, zväčšená úmerne k rozlohe obrábanej pôdy. Priemerný stav zamestnancov v období vrcholiacich žatevných prác bol cca 150 ľudí. Pri vykopávaní buriny pomáhali sezónne niekedy od 50 do 100 detí. Na rozdiel od statku Lackových, u Jesenských zamestnávali i sezónarov mimo obce – Slovákov – cca 20 žien a 20 mužov. Celoroční zamestnanci veľkostatku okrem bytu dostávali týždennú mzdu - deputát v peniazoch alebo v naturáliách, mohli si chovať ošípané.
- 23 LEWIS, O.: La Vida, c.d., XVI. Citované podľa WINTER, A.: Introduction. The Culture of Poverty. Hypotheses and their Import for Social Science and Social Policy. In: The Poor: A Culture of Poverty or a Poverty of Culture? Edited by Alan Winter. Michigan 1969, s. 19.
- 24 WINTER, A.: c. d., s. 19.
- 25 MOŽNÝ, I., MAREŠ, P.: Institucionalizace...c. d., s. 31.

THE FACES OF POVERTY IN RURAL AREAS OF THE SOUTH SLOVAKIA

Summary

The fundamental social transformation of the whole of Central and Eastern Europe, including Slovakia, is bringing with it the legalization of wealth and poverty, in contrast to the egalitarianism of the old regime, which suppressed wealth and poverty as social positions. Private ownership is again guaranteed by the constitution. Efforts to get rich are legalized and in political conceptions, the appeal to get rich is urged with the message of the new situation. However, the legitimization of poverty is also a typical symptom. Poverty is becoming socially topical.

With the collapse of socialism, the protective safety net of the state and socialist organizations was loosened, and frequently it was precisely those who were most dependent on the state, who relied most on the state bureaucracy, socialist distribution, social security, the system of institutionalized care for children, works catering, advantageous housing conditions for workers, the health service and mass education, who found themselves in a position of poverty. They are especially those who did not already have a sufficiently secure, defined economic position and a well constructed network of contacts under the previous regime, enabling them to find a route to possible economic independence, or effective seeking of alternatives. – Seasonal workers in socialist industry, unqualified workers, who interrupted their work in industry in the hope of gaining higher pay from agricultural work, Gypsies with the

habit of living easily without work with the use of smaller or greater offenses. These people belonged to the groups most caught in the trap of socialism, and at the same time, those who are now most excluded from the official labour market, going from one uncertain and badly paid job to another. They are joined by part of the rural population, agricultural workers who remain without resources for living, as a result of the privatization of state property or the break up of cooperatives.

This was precisely the situation I wanted to observe in the empirical research, which I carried out in 1995-1996 in the villages of Topoľníky and Okoč near Dunajská Streda, inhabited especially by people of Hungarian ethnic origin. The farms of Jámošteľ, Madéred, Jánošíkovo (Nagy Béle, Kis Béle), Starý Gójš, Nový Gójš and Asod, which belong to the territories of these villages, were part of the Čalovo State Property until 1990. The majority of them were restituted, and the livestock production, to which the farms were partly oriented was stopped. The agricultural workers employed in livestock production were dismissed. Most of them became socially dependent, unemployed or occasionally employed. They continued living on the farms, and the village population regard them as a marginalized group. The motive for this position is also the fact that they are „incomers“. Almost without exception, these people do not come from the local village, but from various parts of Slovakia and even the Czech Republic. However the majority come from Hungarian communities in areas around Čalovo, Dunajská Streda and Nové Zámky. In spite of some difference in social character, and the fact that traditional bonds or a common past do not unify them, they form a group which combines poverty from the objective point of view and from the subjective point of view of its members. This is not only indicated by material deprivation: insufficient income limiting their consumption of goods and services, manifested in a lowered standard of food, clothing, housing, hygiene and transport, but also by social deprivation, expressed in a disadvantageous situation in comparison with the village community and wider society, and in the limitation of family activities.

In the research, we attempted to identify the reaction mechanisms of individuals, families and the whole community to the unfavourable situation. In other words, we were concerned with understanding the social changes associated with the phenomenon of poverty on the smaller scale of the micro-environment, with diagnosing poverty and its expressions in everyday life. We also used the classic ethnological method, used in research on small communities, that is collection of interviews and biographies of individuals and families. The aim was a look at the phenomenon of poverty in a given environment from various points of view, through the views and value positions of inhabitants of farms, concentrated around the most serious factors of material and social deprivation.

Since the main cause of poverty is inability to find work, we traced positions in relation to work. It was found that work was most frequently understood in the sense of impersonal relations, as a necessity by means of which an income and material needs are secured. They also become pessimistic about the possibilities of obtaining work because the labour market offers badly paid positions or acceptance for work is dependent on pre-conditions and especially on capital, which they do not have. Therefore they feel socially handicapped. The short-term unemployed on the farms are gradually becoming long-term unemployed, who are resigned to their status and have got used to it. Some are not adaptable and do not even want to work. The inhabitants living away from the farms maintain that the majority are to blame for this themselves. They incline to the tendency to „blame the poor“.

From the economic point of view, the status indicators of poverty include low income, derived from employment, social benefits or occasional employment, which some supplement by stealing in the fields. Limited consumption intended for physical and social use is connected with this. However the scales of poverty are relative and derive from the standard of living which is considered sufficient in a particular socio-cultural context. Although from the points of view of material deprivation – food, clothing, housing, the people from the farms are not actually hungry, do not wear rags or live in hovels, their standard of living is lower in all these indicators, both in comparison with the past and in comparison with the present level of other social groups.

Although it might be supposed that the barrier behind which the people from the farms and their neighbours find themselves would stimulate cooperation, the opposite is the case. The families are

mostly isolated and even in crisis situations they do not achieve a joint approach. They close in on themselves and do not cultivate fellowship. Unscrupulous behaviour is not unusual.

Fatalism and passivity often prevail in attitude to life. Where politics are concerned, the view that politics is a matter for the politicians, is common. Therefore they are politically and civically indifferent. They react most sensitively to the loosened embrace of the protective arm of the paternalistic state, obviously granting the right to work and social advantages. Without its support, they feel exposed to uncertainty. The opinion „*it was better under communism*“ has a natural justification for them.

Deprivation on a lower level in relation to the village community is associated with social deprivation on the level of the wider society. In comparison with the village community, the inhabitants of the farms feel that they are in a disadvantaged position. They are convinced that the local political elite is not favourably inclined to them, and stands more on the side of the majority population of the village.

The question is, whether poverty is above all a matter of the individual, derived from his inadaptability, inability to deal with the present demands of society, unwillingness to work, less initiative, insufficient flexibility, limited ability to change role, or to see himself as an individual with the possibility of changing his role? Or is this a socially based problem, caused by external circumstances – the nature of the economic and social system, social structures, discrimination and prejudices? In the case of the people from the farms, it is possible to speak of the overlapping of external causes and individual dispositions. This overlapping is shown especially in situations where a society undergoes rapid developmental changes, which require orientation and adequate reaction from the individual.

This work was supported, in part, by the Grant Agency for Sciences (Grant No. 2/1033/97).